

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 10 • sayı / issue: 20 • aralık / december 2023 • 547-567

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1405372

KUR'ÂN'IN TEMEL İLKELERİNİN İNŞÂSI BAĞLAMINDA MEÂRİC SÛRESİ

The Formation of Fundamental Qur'ānic Principles in Surah Maarij

Derya GÜNEY

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye ror.org/03a5qrr21

PhD student, İstanbul University Institute of Social Sciences Department of Basic Islamic Sciences, İstanbul, Türkiye

✉ guney.derya1@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7119-2041>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 03.11.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2023

” Atıf / Cite as: Güney, Derya. “Kur'ân Vahyinin Temel İlkelerinin İnşası Bağlamında Meâric Sûresi”. *Mütefekkir* 10/20 (2023), 547-567. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1405372>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

KUR'ÂN'IN TEMEL İLKELERİNİN İNŞÂSI BAĞLAMINDA MEÂRİC SÛRESİ

Öz

Kur'ân, dünya görüşünü bir süreç dâhilinde ortaya koymuştur. Bu anlamda hem mekân hem de zaman boyutuyla Mekke'de başlayan söz, Medine'de devam etmiştir. Allah tasavvuru başta olmak üzere varlığa dair tüm tasavvuru bu süreç içinde şekillendiren Kur'ân, söze temel ilkelerini inşa etmekle başlar. Bu inşa ediş, Kur'ân'ın bütününe sirayet etmiş olmakla birlikte, vahyin dünya görüşünün temel kodları Mekke'de oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Mekkî dönemi yaşamış bir müminin, dinin ne olduğu ve insandan neler beklediğine dair bir bilinçle kuşandığını ve Medine atmosferine hazır hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Medenî dönemde ise yeni bir vasatın farklı gündemlerinde temel ilkelerin kuşatıcı ve belirleyici atmosferine çekilmek istenmiştir. Nitekim bu atmosfer özü itibariyle Mekke ruhunu hatırlatmış ve bu ruhun hiçbir koşulda ıskalanmaması gereğine işaret etmiştir. Bu anlamda Mekkî dönem kemâle ermesi beklenen eksik bir sözün başlangıcı olmadığı gibi, Medenî dönem itikadî ve amelî anlamda en müttekâmil sözün söylendiği bir vasat olarak görülmemelidir. Aksi halde muhatabının inşasını hedefleyen Kur'ân'ın dil ve üslûbu göz ardı edilmiş olur. Çalışmada, Meâric Sûresi, Kur'ân'ın bütününe sirayet etmiş olan dünya görüşü ve başından beri değişmeyen temel ilkeleri ekseninde bir okumaya tabi tutulmuş; böylece Mekkî ve Medenî dönemler arasındaki irtibat, Kur'ân dili açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre sûrede âhret, şahsî sorumluluk, servetin paylaşımı ve iffetli yaşam gibi konular ele alınırken evlilik, zekât ve ribâ gibi Medenî dönemin meselesi olarak düşünülen hususlara dair temel yaklaşımların ortaya konulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân Dili, Mekkî-Medenî, Meâric Sûresi, Kur'ânî İlkeler.

The Formation of Fundamental Qur'anic Principles in Surah Maarij

Abstract

The Qur'ân has presented its worldview in a gradual process, revealing its message through both the dimensions of space and time. The discourse that originated in Mecca continued in Medina. Throughout this process, the Qur'ân shaped all conceptions related to divinity and existence, laying the foundation for its fundamental principles. Although this constructive process permeates the entirety of the Qur'ân, the essential codes of the divine worldview were established in Mecca. Hence, it would not be wrong to say that a believer who lived during the Meccan period acquired a consciousness about the essence of religion and what was expected from humanity, making them prepared for the atmosphere of Medina. In the Medinan period, Muslims found themselves dealing with different agendas, yet they sought to be drawn into the comprehensive and decisive atmosphere of the fundamental principles, reminiscent of the spirit of Mecca, which should never be neglected under any circumstances. Thus, the Meccan period should not be seen as the incomplete beginning of a word that is expected to reach perfection, nor should the Medinan period be considered as the definitive and most advanced expression of faith and practice. Otherwise, the language and style of the Qur'ân, which aims to construct its addressee, will be ignored. In this study, Surah al-Maarij has been analyzed in the context of the fundamental principles that have permeated the entirety of the Qur'ân and remained unchanged since its inception, aiming to demonstrate the connection between the Meccan and Medinan periods from the perspective of the Qur'anic language. According to this, while issues related to the afterlife, personal responsibility, sharing of wealth and chaste life are discussed, basic approaches to matters considered as concerns of the Medinan period such as marriage, zakât and ribâ have been identified.

Keywords: Tafsir, Qur'anic Language, Meccan-Medinan, Surah Maarij, Qur'anic

Principles.

GİRİŞ

Kur'ân Mushafı'nın halihazırdaki tertibinin bir hitap oluşu dikkate alındığında, zaman, mekân ve muhatap üçgeninden oluşan bir perspektifle, Mekke ve Medine olmak üzere iki dönem üzerinden okunması zarurî bir hal alır. Nitekim oldukça erken tarihlerde sûreler, Mekkî ve Medenî olarak nitelenmiş, zaman içinde müstakil başlıklar altında, bu tasnif çerçevesinde gruplandırılmıştır.¹ Hatta kimilerine göre -bir müfessirin bilmesi gerekenler arasında yer alan- Mekkî-Medenî tasnif bilgisi olmaksızın tefsir ilmiyle uğraşmak helâl görülmemiştir.² Bununla birlikte son dönemde, Mekkî-Medenî ilminin doğuşu, arka planındaki Kur'ân tasavvuru ve sûrelerin tasnifinde karşılaşılan problemleri giderme gayretleri dikkate alındığında, Mekkî-Medenî ayırımının, Kur'ân dilinin ve taşıyıcısı olduğu mesajın bütünselliğinin kavranmasının önünde bir engele dönüşümünden söz eden çalışmalar yapılmıştır.³

Mekkî-Medenî konusu; önemini ve âyetlerin Mekkî ya da Medenî oluşunun tespit edilmesindeki asıl maksadını, Hz. Peygamber'in sîretinin âyetlerin bağlamını belirlemede sahip olduğu vazgeçilmez pozisyonundan almaktadır. Aksi halde sîret-nüzûl ilişkisi kurulmaksızın âyetlerin Mekke'de veya Medine'de nâzil olduğunu söylemenin bir mânası olmayacaktır.⁴ Âyetlerin bağlamlarına oturtulması veya tefsir literatüründeki kullanımıyla murâd-ı ilâhînin anlaşılması bakımından gerekli ve önemli olan Mekkî-Medenî başlığı altında dikkat çeken bir başka tasnif biçimi; Mekkî âyetler içinde Medenî karakterli, Medenî âyetler içinde Mekkî karakterli âyetlerin varlığını konu edinir. Yine Mekke'de nâzil olmakla birlikte hükmü Medenî olan, Medine'de nâzil olmakla birlikte hükmü Mekkî olan veya Mekke'de nâzil olup Medine ehlini, Medine'de Mekke ehlini anlatan âyetler şeklinde

¹ Ayşenur Fidan, *Kur'ân Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü* (İstanbul: Kitâbî Yay., 2023), 56-61. Mekkî-Medenî ilmi, diğer 'Ulûmu'l-Kur'ân kategorisindeki eserlerle de yakından ilgili olmuştur. Fidan, çalışmasında konunun tarihsel arka planına ve süreç içindeki yansımalarına yer verir. Buna göre Mekkî-Medenî ilminin başlangıçta nâsîh mensuhu, takdim tehiri, ahkâmı, tashihi bilmek bakımından vazgeçilmezliği yanında, sonraki süreçte İslâm hukuk tarihi ve tedricilik açısından da işlevselliğini koruduğu görülür. Nitekim Mekkî-Medenî'nin ahkâmî okuma biçimi ve nesih teorisinin uygulanmasındaki işlevselliğinin ilk emarelerini, müstakil bir başlık altında değil de nâsîh-mensuh başlığı altında kendisine yer verilmesinde görmek mümkündür.

² Ebü'l-Fa'zî Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hıdayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 1/31.

³ Mekkî Medenî ilminin tarihî süreçte sistemleşme aşamaları, dönem tespitinde başvurulan yöntemler ve Kur'ân bütünlüğünün bir göstergesi olarak Mekkî ve Medenî dönemlerin değerlendirilmesi için bk. Fidan, *Kur'ân Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü*, 31-292. Ayrıca bk. Ayşenur Fidan, "Müstakil Mekkî-Medenî Eserleri ve Müellifleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 690-715.

⁴ Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı* (İstanbul: İFAV Yay., 2016), 252.

devam eden tasnif biçimleri;⁵ başlı başına dönemler arası irtibatın bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu irtibat aynı zamanda Kur'ân'ın kendine has dil ve üslûbunun her iki döneme yayılımını ve Kur'ân'ın bütününe sirayet etmiş olan inşâî faaliyetin devamlılığını ihsâs ettirmektedir.

Mekkî âyetlerde Medine'ye hazırlayan vurgular söz konusuysen, Medenî âyetlerde zaten hiç kaybolmayan bir Mekke'ye -daha yerinde bir ifadeyle Mekke'nin kurucu ilkelerine- davet vurgusu vardır. O nedenle Mekkî sûrelerin tefsiri bağlamında yapılacak okumalarda bu temel ilkelerin muhataplara nasıl sunulduğu, zihinsel dönüşümün Mekkî süreçte hangi noktalara ulaştığı önemlidir. Bahsettiğimiz bu okuma biçimine göre; Kur'ân vahyinde basitten mürekkebe doğru ilerleyen bir anlatımın hâkim olduğu ve ahkâmıla ilgili âyetler de dahil olmak üzere son sözlerin en mütakâmil sözler olarak görülmesi gerektiği anlayışı, vahyin genel tabiatını yansıtmamaktadır. Aksine Medenî dönemdeki âyetlerin özü, hukukî uygulamaların ruhu ve uygulamayı gerekli kılan temel neden Mekke'dedir. Nitekim *el-Muvâfaqât*'in müellifi Şâtıbî (ö. 790/1388), eserinin şer'i delilleri ele aldığı "Kitâb" başlıklı bölümünde Medenî sûrelerin ancak Mekkî sûreler üzerine bina edilerek anlaşılacağı ve doğru anlama ulaşmak için esasen tüm sûrelerin nüzûl kronolojisine göre ve birbirleri üzerine bina edilmek suretiyle okunmasının gerekliliği üzerinde durur.⁶

Mekke, Kur'ânî dünya görüşünün en temel ilkesi olan tevhid başta olmak üzere, bu temel ilke etrafında şekillenen her türlü tasavvurun kodlarını bünyesinde barındırır. Mekke'deki bu kodlar, hayatın bizzat içinde oluşturulmuş ve Medine'de de adeta sınanmıştır. Bir bakıma o günün Medine'sinde, Mekke'yi yaşamış ve içselleştirmiş mü'minlerden, yeni bir dünya oluşturmaları ve bunu da Mekke'de edindikleri tüm farkındalıklar eşliğinde gerçekleştirmeleri istenmiştir. Dolayısıyla Medine'yi oluşturanın, esasen Mekke ve ona dair kodlar olduğunu söylemek isabetli olsa gerektir. Bu kodlar, Medine'de aile ilişkilerinden, sosyal çevrenin düzenlenmesine, ticaretten, hukuka kadar hayatın farklı alanlarına dair âyetlerin içeriğinde mündemice kılınmış, bir başka ifadeyle tüm bu alanların öteden beri inşâ edilen temel perspektiften bağımsız yaşanmaması üzerine vurgular yapılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın amacı öncelikle, Mekkî dönem boyunca nâzil olan âyetlerle vahyin dünya görüşüne ilişkin temel kodların ortaya konmuş olduğuna dikkat çekmektir. Bu nedenle çalışma, dinin ne olduğu ve nasıl bir mü'min tipi oluşturulmak istendiği noktasında, nüzûlün Mekke yıllarına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda çalışmada, Mekke'de oluşturulan ve sonrasında Medi-

⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/31.

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Gırnâṭî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfaqât fî usûli's-Şerî'â*, thk. 'Abdullâh Dirâz (Kahire: el-Matbuatü'r-Rahmâniyye, ts.), 3/406.

ne'de hayatın farklı alanlarına ışık tutarak devam eden temel ilkelerin inşâsına bir örnek mahiyetinde, Meâric Sûresi ele alınmıştır. Her şeyden önce bu çalışmanın temel varsayımı, Mekke döneminin Kur'ân'ın dünya görüşünün oluşturulmasındaki belirleyici, yön verici rolünün ortaya konulması ve vahyin genel tabiatının bu açıdan okunması olacaktır. O nedenle, sûreye bu okuma biçimi çerçevesinde yaklaşılabilecek, yeri geldikçe âyetler arası ilişkilere ve kavramsal açıklamalara bu bütünlüğün içinde yer verilecektir.

1. SÛRENİN NÜZÛL ZAMANI VE NÜZÛL ORTAMI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Se'ele ve Mevâkî isimleriyle de anılan⁷ sûrenin tamamı, Mekke'de nâzil olmuştur. Erken dönem müfessirlerin sûreyi Mekkî olarak nitelendirmeleri⁸ yanında, sûreye ilişkin esbâb-ı nüzûl bilgileri ve bizzat sûrenin kendi iç bütünlüğünde gizli nüzûl ortamına dair ipuçları, sûrenin Mekkî olduğunu göstermektedir.

Sûrenin nüzûl dönemini belirlemede etkili olan bir başka kriterin, sûrede geçen bazı kavramların varlığı üzerinden yapılan bir akıl yürütme olduğu görülür ki işte tam bu noktada çalışmamızın temel vurgusu olan Mekkî dönemin inşâî yönünü dikkate almanın önemi devreye girmektedir. Bu yön dikkate alınmadığı ve Kur'ânî kavramların veya o kavramlara işaret eden ibârelerin nüzûlün farklı dönemlerinde varlığı göz önünde bulundurulmadığında, sûre ve/veya âyetlerin nüzûl zamanına ilişkin birbirinin tamamen zıttı tespitlerde bulunmak mümkün görünmektedir. Nitekim, sûrenin yirmi dördüncü âyeti de böylesi bir değerlendirmenin sonucu olarak Medenî dönemle ilişkilendirilmiştir:⁹ *وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ* *Âyette bahsi geçen "hakkun ma'lum" un zekâtla ve zekâtın da Medine dönemi ile irtibatlandırılması böylesi bir izlenime neden olmuş görünmektedir. Oysa âyet, öncesi ve sonrası ile bir bütünlük içinde düşünüldüğünde, nitelikleri bakımından tanımlanan bir mü'min tipine dair anlatımların bir parçası olduğu görülür.*¹⁰

⁷ Ebûs-Şenâ Şihâbuddîn Maḥmûd b. 'Abdillâh b. Maḥmûd el-Ḥuseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîr el-Ḳur'ânî'l-'azîm ve's-seb'u'l-meşânî*, thk. 'Alî 'Abdubârî 'Atiyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 25/62; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 8/329.

⁸ Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Süleymân el-Belḥî, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şeḫâte (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Turâs, 2002), 4/433; Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 28/600.

⁹ Muḥammed et-Tâhir b. Muḥammed b. et-Tâhir b. 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dârü'l-Tünisiyye, 1984), 29/152; Ebû 'Alî Emînü'l-İslâmî ebî 'Alî el-Fazl b. el-Ḥasenî'l-Tabersî, *Tefsîru mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Murteza, 2006), 10/89.

¹⁰ Ebû 'Abdillâh Faḥruddîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥuseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, 1999), 30/645. Râzî, İbn Abbas'a (ö. 68/687-688) dayandırılan ve zekâtını verenin, sadaka vermemesinde bir günah olmadığı yönündeki görüşün delili bağlamında, sûrede zemmedilen kimselerden istisna etmek adına âyetin zikredildiğine dair

O nedenle âyeti, mü'minlere ilişkin olarak sayılan diğer niteliklerden koparmak anlamlı görünmediği gibi, Medine'nin konusu ve gündemi olarak kabul edilen meselelerin temellerinin Mekki dönemde atıldığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

Kur'an'ın her şeyden önce zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirdiği, hem kendi ortamında ve tarihsel zemininde, hem de tarih üstü bir perspektif oluşturmayı hedeflediği dikkate alındığında, darda olana yardım etmek üzerinden söze başlanması şaşırtıcı olmasa gerektir. Üstelik şirk düzeninin neden olduğu sosyo-ekonomik dengesizlik ortamında¹¹ bu dikkat çekiş oldukça anlamlıdır. Nitekim "vermek" ve "tezkiye (arınma)" arasında, başlangıçtan bu tarafa ilgi kurulmuş, bahsi geçen âyetin nüzûlünden daha önce de defalarca iman etmekle vermenin arasını ayırmayan ifadelere yer verilmiştir.¹² O nedenle konuya sadece zekâtın farziyeti meselesi üzerinden, bir başka deyişle ahkâmî bir okuma biçimiyle yaklaşmanın sonucu olarak yirmi dördüncü âyeti Medenî olarak kabul etmenin yerinde olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim, müfessirlerin kahir ekseriyetinin konuya ilişkin bu görüşü kabul etmedikleri görülür.¹³ Bununla birlikte âyet müfessirlerce Medenî olarak kabul edilmese de âyette bahsedilen "mâlum" hakkın zekât olabileceği üzerinde durulmuştur.¹⁴

Sûrenin nüzûl dönemini tespitte ilişkin bu değerlendirmemizin ardından, nüzûl zamanına yönelik daha belirleyici tespitlerde bulunmanın imkân dahilinde olup olmadığını da incelemek yerinde olacaktır. Mushaf'taki tertip sırası yetmiş olan sûreyi, İzzet Derveze (ö. 1984), kronolojik olarak hazırladığı çalışmada yetmiş dokuzuncu sıraya yerleştirmiş;¹⁵ sûrenin Hakka Sûre-

görüşü nakleder. Buna göre sûreye göre verilmediğinde kınanma sebebi olan şey zekâttır. Bununla birlikte müfessir, Mücâhid (ö. 103/721), Atâ (ö. 131/748) ve en-Neha'îye (ö. 96/714) atıfla zekât değil mendup ve müstehap olan bir verme olduğuna dair görüşe de yer verir. Bizim için burada dikkat çekici olan, sûrenin bütünlüğü içinde iki ayrı insan tipi ve iki ayrı duruşun ortaya konmasıdır ki "zemmedilen kimselerden istisna etmek" derken Râzî isabetle bunu dile getirmiş olmaktadır. Her ne kadar konuya yaklaşım, verilen şey zekât mıdır değil midir ekseninde olsa da nihayetinde sûredeki bu üslûbun ve ilkesel anlamda "verme"nin mü'mini kâfirden ayıran üstelik salâtnın ayrılmaz eşi olarak ortaya konması tespitimizi desteklemektedir.

¹¹ Yaşar Düzenli, *Merkez Çevre İlişkisi Açısından Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Araştırma ve Kültür Vakfı Yay., 2007), 17. Düzenli, çalışmada güç kavramına değinir. Gücün hakkı ve hakkın gücü ayrımında hem Mekke toplumundaki hem de aynı parametrelere sahip şirk düzenlerindeki işleyişe dikkat çekmektedir.

¹² Bk. el-Müddessir 74/43-44; el-Leyl 92/18; el-Hâkka 69/33-34.

¹³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 29/152. Müfessir, bu durumu şöyle ifade eder: وهي مكية بالاتفاق. وشذ من ذكر أن آية مدنية

¹⁴ Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 10/207. Mâtürîdî, henüz imkân sahibi olmadıkları için ashabin zekât vermek durumunda olmadıklarını, ancak bunun onlara daha sonra imkânları olduğunda uygulanmak üzere bildirildiğini söyler. Sûrenin Mekki olmasını ve zekâtın Medine'de farz kılınmasını delil getirerek zekât dışında verilenlerin kastedildiğine dair görüşe yer verse de zikredilen gerekçe ile bunu kabul etmenin ikna edici olmadığı kanaatindeyiz.

¹⁵ Muhammed İzzet b. 'Abdilhâdî b. Dervîş, *et-Tefsîru'l-hadîş* (Kahire: Dârü'l-İhyai'l-Kütübî'l-

si'nin hemen ardından indiği kabul edilmiştir.¹⁶ Mehdi Bâzergan (ö. 1995) sûrenin nüzûl yılını bi'setin dördüncü yılı olarak belirler ki¹⁷ tespit edebileceğimiz kadarıyla en erken tarihlendirme ona aittir. Muhammed Esed (ö. 1992), sûreyi Mekkî dönemin ortalarına ait olarak görür.¹⁸ Muhammed Abid el-Câbirî (ö. 2010) ise Mekke dönemine ilişkin yaptığı altı aşamalı tasnifte, "altıncı aşama"nın ortalarına -"Muhasara Sonrası Kabilelerle İletişimin Sürdürülmesi ve Hicret Hazırlıkları" başlığı altındaki sıralamanın orta kısmına- yerleştirir.¹⁹ Müsteşrik Nöldeke'e göre ise sûre; üç döneme ayırdığı Mekke'nin ilk döneminin sonlarında yer almaktadır.²⁰

Tüm bu görüşlerin değerlendirilmesinde ve belli tercihlerde bulunmamızda etkili olabilecek bir diğer unsur, ortam bilgisine dair sûrede yer alan ip uçlarıdır. Sûrenin beşinci âyetinde Hz. Peygamber'e yönelik "sabr-ı cemîl" tavsiyesi (فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا) öncelikle ortamda mevcut olan durumun anlaşılmasında önemlidir. Şüphesiz Hz. Peygamber, nüzûl sürecinde defalarca sabırlı olmaya davet edilmiştir. Kimi zaman da bizzat "sabr" kelimesi kullanılmaksızın, yoluna devam etmesi, Allah'a güvenmesi ve kendi vazifesine odaklanması, çevresini kuşatan olumsuzlukların etkisinde kaybolmaması gerektiği vurgulanmıştır.²¹ Nitekim, âyette geçen sabr-ı cemîl de aynı vurgu çerçevesinde anlaşılmalıdır.²² Bununla birlikte spesifik olarak "sabr-ı cemîl" ifadesi ilk ve son olarak burada görülür.

Sûrenin kırk ikinci âyetinde zikredilen فَذَرْنَهُمْ يَبْغُضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي كَانُوا وَعَدُودُونَ / "Bırak onları, geleceği konusunda uyarıldıkları o güne ulaşınca kadar boş şeylere dalıp oyalanıp dursunlar!"²³ ifadesi, yukarıda zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber'i kendi gündemine odaklanmaya davet ederken aynı zamanda müşriklerin ortaya koydukları tutumların ilâhî perspektifte nasıl değerlendirildiğinin resmedilmesidir ki Hz. Peygamber'den de içinde bulunduğu durumu bu çerçevede okuması istenmiş görünmektedir. Hz. Peygamber'in vahyin ilk muhatabı ve onunla inşâ olan ilk mü'mini dolayısıyla ilk mükellefi olduğu hatırlandığında, onun âyetler karşısındaki tutum ve

'Arabiyye, 1963), 5/392.

¹⁶ Elmalılı, İbn Abbas'ın Hakkâ Sûresi'nin hemen ardından indiğine dair görüşünü zikreder. Elmalılı'ya göre, sûre Hakkâ Sûresi'nin tamamlayıcısıdır. Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* 8/329-330.

¹⁷ Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci* (Ankara: Fecr Yay., 1998), 156.

¹⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yay., 1997), 1185.

¹⁹ Muhammed 'Âbid el-Câbirî, *Fehmül Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yay., 2017), 2/357.

²⁰ Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yay., 2018), 114.

²¹ Bk. el-Müzzemmil 73/11; et-Târık 86/17 vd.

²² Müfessir Elmalılı da bu sabrı, "...görevine bakacak şekilde bir sabırla sabret" olarak niteler ki kanaatimizce oldukça yerindedir. Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/338.

²³ Âyet meâlleri aksi belirtilmedikçe tarafımıza aittir. Manayı vermede daha isabetli bulduğumuz meâllere ilişkin kaynak bilgileri ise dipnot olarak verilmiştir.

davranışlarını, kendisi ile gelen beyânın nesnel karşılığı olarak anlamak mümkündür.²⁴ Bununla birlikte buradaki hitap Hz. Peygamber'e olsa da onun etrafındaki tüm mü'minlere yöneliktir ve bir bilinç kazandırmaya dönüktür. Üstelik bu durum; ortamdaki baskının oldukça zorlayıcı olduğunu, hesap gününde müşriklerin asabiyet bağı ile bağlı oldukları hiçbir yakınından destek göremeyeceklerine dair sûrenin onuncu ve on üçüncü âyetleri arasında tek tek sayılan detaylı anlatımlarla, halihazırda müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı aile ve kabile bağlarından gelen her türlü imkânı var güçleriyle kullandıklarını düşündürmektedir. O nedenle Hz. Peygamber ve mü'minlere yönelik sistemli ve kurumsallaşmış karşı koyuşun ifadesi olarak bi'setin yedinci yılında (M 617) başlayan muhasara dönemi üzerinde durulmalıdır. Ancak yine de nüzûl zamanına ilişkin net bir tespitte bulunmak mümkün görünmemektedir. Kasım Şulul (ö. 2023), bi'setin beşinci yılında gerçekleşen Habeşistan hicreti ile muhasara arasında geçen dönemi, Müslüman olanların sayılarında muntazam bir artışın görüldüğü, buna mukâbil müşriklerin de köklü tedbirler aldığı yıllar olarak tanımlar.²⁵ Tüm bunları dikkate aldığımızda sûreyi Habeşistan hicreti (M 615) sonrası bir dönemden başlayarak, üç yıllık muhasara sonuna kadar (M 620) olan döneme yerleştirmek uygun olabilir.

Sûrenin nüzûl sebeplerine ilişkin rivayetler, çoğunlukla Nadr b. Hâris'e atfedilen ve bir an önce azabın gelmesini isteyen meydan okumalarda birleşir.²⁶ Nüzûlün ilerleyen dönemlerinde geçmişe atıfla tahkiye edilen "*Hani bir zaman da: 'Ey Allah'ım, eğer bu, senin katından (gelmiş) hak (kitab)ın kendisi ise durma bizim üstümüze taş yağdır yahut bize (daha) acıklı bir azâb getir.' demişlerdi.*"²⁷ âyeti bu durumun bir ifadesi olarak görünmektedir. Yine "*(Onlar alaylı bir şekilde) şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Hesap günü gelmeden önce azaptan bize düşen payı ver (de görelim)*"²⁸ şeklindeki âyet ve benzerleri de²⁹ aynı meydan okumaya işaret etmektedir. Bu ifadelerin Ebû Cehil'e veya Kureys'ten bir gruba ait olduğu yönündeki rivayetler de³⁰ dahil olmak üzere tüm bu meydan okumaların tamamı, müşriklerin büyük bir kibirle ve emniyet içinde oldukları hissi ile hareket ettiklerini göstermektedir. Nitekim müfessir Mâtürîdî de (ö. 333/944) onların kendilerine azabı bu

²⁴ Sevim Gelgeç, *Bir Mübeyyin Olarak Kur'ân ve Hz. Peygamber* (Ankara: Fecr Yay., 2022), 245.

²⁵ Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yay., 2014), 326.

²⁶ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed 'Abdi'l-Mevcûd vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/350.

²⁷ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Risale Yay., 2005), el-Enfâl 8/32.

²⁸ es-Sâd 38/16.

²⁹ Bk. Yûnus 10/48; el-Hac 22/47.

³⁰ Ebû Hâyyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali b. Hâyyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhîr*, thk. 'Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd - 'Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 8/326.

kadar uzak görmelerinin nedenini, eğer bir peygamber çıkacaksa, buna kendilerinin daha layık olduğu yönündeki inançlarına bağlamaktadır. Müşrikler, mertebe bakımından Allah'a daha yakın olduklarını düşünmektedirler ki onlara göre bunun delili, sahip oldukları dünya nimetleri ve o bölgede söz sahibi oluşlarıdır. Kendilerini daha şerefli görmelerinin bir sonucu olarak gerçekleşen azap talebi, bir kabul ve ardından acele gerçekleşmesi beklentisi değil, bilakis o azabı inkâr etmenin ifadesidir.³¹ O nedenle her ne kadar görünüşte sûrenin ilk âyeti istek formunda söylenmişse de esasen onlar bir azap talebinde bulunmamışlardır. Yine onların "İlahlarımızı diline dolayan bu mu?" şeklindeki Hz. Peygamber'i aşağılayıcı ifadeleri, bakış açıları hakkında fikir vermektedir.³²

Nüzûl sebeplerine ilişkin bir diğer bilgi, sûrenin otuz altı ve otuz yedinci âyetlerinde yer alan (۳۷) عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ / "Kafirler ne oluyor ki koşu koşu gelip bölük bölük senin sağında solunda toplanıyorlar!" şeklinde resmedilen durumla ilgilidir. Müfessir Râzî (ö. 606/1210), "Muhammed'in dediği gibi eğer bunlar cennete girecek olurlarsa, biz onlardan daha önce gireriz." diyerek Hz. Peygamber'in etrafında dolaşıp durmaları üzerine âyetin indiğini kaydeder.³³ Hem burada zikredilen rivayet doğrultusunda hem de bizzat otuz sekiz ve otuz dokuzuncu âyetlerde (۳۸) كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ / "Onlardan her biri naîm cennetine sokulacağını mı umuyor? Asla, ne gezer! Gerçek şu ki biz onları da bilip durdukları o şeyden yarattık." şeklinde açıkça işaret edildiği üzere, müşriklerin içlerinde barındırdıkları inancın mahiyetini görmek mümkündür. Müfessirlerin bir kısmı müşriklerin puta taptıkları için böyle bir beklentide bulunmayı ümit edemeyeceklerini, zaten ölüm sonrası dirilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr ettiklerini söylese de³⁴ bilakis biz onların böyle bir ümit taşıdıkları yönündeki görüşü³⁵ daha isabetli buluyoruz. Çünkü Mekke toplumunun âhiretin varlığı ve yeniden diriliş konusunda ortak bir anlayışa sahip olmadığı bilinmektedir.³⁶

Kur'ân'ın Mekke müşriklerine nispetle "Âhiret gününe inanmazlar."³⁷ ifadesi üzerinden Cahiliye Araplarının ahiret inancına sahip olmadığı sonucunu çıkarmak yerinde değildir. Bilakis bu tarz ibareler, Kur'ân'ın kendine mahsus anlatımından kaynaklanmaktadır.³⁸ Nitekim dirildiğinde kullanma-

³¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/194-195.

³² el-Enbiyâ 21/36.

³³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/646.

³⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/212.

³⁵ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/213.

³⁶ M. Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M. Mahfuz Söylemez vd. (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016), 38-46.

³⁷ Bk. en-Nahl 16/22.

³⁸ Şevket Kotan, "Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı", *Cahiliye Araplarının Uluhiyet*

sı için ölünün bineği ile gömülmesi âdeti olan “beliyye” geleneğine dair elimizdeki bilgiler,³⁹ Câhiliye Araplarında âhiret inancının varlığına delâlet etmektedir. İbn Hişâm (ö. 213/818), Himyerlilerin ölümlerini, ölüm sonrası süreçte kendilerini korusun ve kılavuzluk etsin diye girişine putlarını yerleştirdikleri mağaralara defnettiklerinden bahseder.⁴⁰ Yine âyetlerde yer yer müşriklerin şefaât algılarının dile getirilmesi ve şefaatin reddi de⁴¹ tek başına, Câhiliye Arabında âhirete dair bir inancın mevcudiyetini göstermektedir.⁴² Ayrıca bölgede putperestlik öncesinde tevhid inancının benimsendiği düşünüldüğünde, onun mütemmimi mahiyetinde, bozulmuş, etkinliğini yitirmiş de olsa bir âhiret inancının varlığından söz etmek oldukça mümkün görünmektedir.⁴³ Bu bakımdan âhirete inanmadıkları veya varlığından şüphe duydukları yönündeki ibareler;⁴⁴ onların âhirete gösterilmesi gereken duyarlılığı göstermedikleri, inanılması gerektiği biçimde inanmadıkları yönünde bir anlatımın ifadesi kabilinden anlaşılabilir. Nitekim her ne kadar hesap bilincine sahip olmasalar ve âhiret yokmuşçasına yaşasalar da âhiretin varlığı durumunda şefaâtçiler aracılığı ile kurtulabilecekleri ümidine sahip oldukları görülür.⁴⁵

Fussilet 41/50. âyette geçen müşriklerin dilinden “...*Son saatin geleceğini de sanmıyorum: ama eğer [gelirse ve] ben Rabbime döndürülürsem, O'nun katında beni mutlak bir güzellik bekler...*”⁴⁶ şeklindeki ifadeler de bu ümidi ortaya koymaktadır. Yine el-Câsiye 45/21’de müşriklerin iman edenlerle kendilerini bir tutmalarının kınanması, onların kendilerini layık gördükleri konular hakkında fikir vermektedir. Sûrenin otuz dokuzuncu âyetinde müşriklere hitaben onların “bilip durdukları şeyden” yaratıldıklarına dikkat çekilmesi de kendilerini üstün gördükleri mü’minlerden yaratılış özü itibarıyla farklı olmadıklarının göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Razî de âyetin tefsirinde, mü’minleri küçümseyen müşrik kibrine bir karşılık olarak anlaşılması gerektiği yönündeki görüşe yer vermiştir.⁴⁷

Anlayışı, ed. Mahfuz Söylemez vd. (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 170-171.

³⁹ Maḥmûd Şükrî el-Âlûsî el-Bağdavî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti aḥvâli'l-'Arab*, thk. Muḥammed Behcet el-Eserî (Beyrut: y.y., ts.), 2/307.

⁴⁰ Ebû Muḥammed Cemâlüddîn 'Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî, *et-Ticân fî mülûki Ḥimyer* (San'a: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ebhâssi'l-Yemeniyye, 1928), 218; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/257. Râzî de en-Necm 53/27'nin tefsiri bağlamında müşriklerin binekleri üzerinde haşrolacakları yönündeki inancına değinmiştir.

⁴¹ Bk. el-Bakara 2/48, 123, 254; el-'Arâf 7/53, eş-Şuarâ 26/100, Yâsîn 36/23.

⁴² Cahiliye Araplarının Allah tasavvuru ve ibadet anlayışları için bk. Derya Güney, *Mü'min Şahsiyetin İnşası Bağlamında Kur'an'da Dua* (Ankara: Fecr Yay., 2020), 64.

⁴³ Yaşar Düzenli, *Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaât* (İstanbul: Pınar Yay., 2006), 86.

⁴⁴ Bk. en-Necm 53/27; el-Câsiye 45/32.

⁴⁵ Bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/572-573.

⁴⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, 980.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/647.

2. TEMEL İLKELERİN İNŞÂSI BAĞLAMINDA SÛREYE İLİŞKİN TESPİTLER

Sûrenin ana konusu, Kur'ânî dünya görüşünün en temel ilkesi olan tevhididir. Ancak, Kur'ân'ın bütününe sirayet etmiş bu temel ilke, nihayetinde mücerred bir kavramdır ve Allah tasavvurunun oluşturulmasıyla ilgilidir. Tam da bu bağlamda Allah'ın var ve bir olduğu, adalet ve merhamet sahibi olduğu söz konusu edildiğinde, kaçınılmaz olarak âhiret inancının önemi gündeme gelir. Kur'ân'da yer verilen âhirete dair anlatımlar, Allah tasavvuruna yönelik inşânın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlatımlar, dilbilimsel anlamda haber formunda olmakla birlikte, gaybe dair bilginin değil, bilincin oluşturulmasına yöneliktir.⁴⁸ Bu bilinç, âhirete dair sahnelerin son derece çarpıcı bir biçimde ortaya konulduğu her yerde, insanın hem dünyada ve hem de âhirette şahsî sorumluluk sahibi bir varlık olarak muhatap kabul edildiği gerçeği ile ilgilidir. Bu bakımdan sûre, tevhidten âhiret inancına oradan da şahsî sorumluluğa uzanan bir sözün anlatımı olarak okunabilir.

Sûrenin girişinde سَأَل سَائِلٌ بَعْدَآبٍ وَأَقِيعَ (۱) لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ (۲) مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ (۳) تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (۴) ifadeleriyle “vaki olacak olan, gerçekleşmesi kaçınılmaz olan azaba dikkat çekilirken,⁴⁹ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ / savuşturulması asla söz konusu olmayan bu azabın Allah tarafından hazırlandığı vurgusu vardır ki o Allah, zül-meâric'tir. Yücelikler, dereceler, faziletler ve nimetler sahibidir.⁵⁰ Sûreye adını veren bu niteleme, “Sonsuz kudret sahibi ve sınırsız nimetler veren Allah”⁵¹ ve her türlü yüceliğe O'nun sayesinde ulaşmanın⁵² bir ifadesi olarak anlaşılabilirse de İbn Âşûr'un (ö. 1284/1868) da değindiği üzere zül-arş⁵³ ile aynı çerçevede düşünülmalıdır.⁵⁴ Kanaatimizce de buradaki vurgu, Allah'ın yegâne egemenlik sahibi oluşunun bir başka ifadesidir. Allah'ın dünya ve sûre ekseninde özellikle âhirette yegâne söz sahibi oluşunun vurgulanması, ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü Allah inancı üzerinden yapılan tashihler, âhiret inancından bağımsız düşünülemez.

İlgili âyetin devamında, müşriklerin zihinlerindeki şirk unsurlarının en temelinden parçalamaya yönelik ibâreler yer alır: تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ “Melekler ve Ruh, elli bin yıl süren bir günde O'na yükselir.” Âyet, insan idrakini aşan uzunlukta bir azap gününde,⁵⁵ Allah nezdinde

⁴⁸ Soner Aksoy, *Kur'an'daki Haberler Neyin Habercisidir* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023), 329-354; Ayşenur Fidan, “Kur'ân'da Geleceğe Dair Gaybî Haberler: el-İsra 17/79, er-Rûm 30/1-5 ve el-Fetih 48/27. Ayetleri”, *Bilimname* 2019/38 (2019), 837-862.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/196.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 28/600.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 28/600.

⁵² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/196.

⁵³ el-Mü'min 40/15.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 29/152.

⁵⁵ Âyette geçen elli bin senenin (خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ) dünya ya da ahiret ölçeğinde mi olduğu, meleklerin

söz sahibi oldukları düşünülen, o nedenle timsalleri yapılan ve Allah ile nesep ilişkisi kurulan meleklerin⁵⁶ Allah'ın huzuruna yükselişleri ile başlar. Sûrenin diğer âyetleriyle birlikte düşünüldüğünde, kendilerinden medet umulması bakımından Mekke müşrikleri nezdinde en üst düzeyde yer bulmuş olan meleklerden -Allah'a karşı kendilerini koruduklarına, musibetleri savuşturdıklarına inanılan⁵⁷ bu varlıklardan- bahsedilerek söze başlanması dikkat çekicidir. İlerleyen âyetlerde yatay düzlemde kendisinden medet umulan her türlü bağın tek tek sayılmasıyla insanı Allah karşısında yapayalnız bırakan bir sahnenin oluşturulduğu görülür. Âdetâ "Ey Mekkeliler! Sizin o hesap gününden kaçışınız olmadığı gibi sizin bel bağladığınız sırtınızı dayadığınız her şey sadece ve yalnızca Allah'ın kullarıdır ve onların da hesaptan kaçışı söz konusu değildir." denmektedir. Şefaate ilişkin herhangi bir ifade geçmemesine rağmen kanaatimizce burada söz konusu olan tam da zihinlerdeki şefaate algısına ilişkin bir durumdur. Vahyin nüzûlü bağlamında تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ⁵⁸ olarak tasvir edilen melekler, hesap günü ancak Allah'ın kulları olarak tamamladıkları vazifelerinden dönmektedirler. Nitekim nüzûl sürecinin oldukça erken sayılabilecek bir dönemde inmiş olan en-Necm 53/26, o ortamda var olan meleklerin şefaati inancına bir cevap mahiyetindedir: وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ (۲۶) "Göklerde ve yerde ne kadar çok melek olsa da onların şefaati hiç kimseye en ufak bir fayda sağlamayacaktır; meğerki Allah dilediği ve razı olduğu kimse için şefaate izni vermiş olsun".⁵⁹ Nitekim Râzî, âyetin tefsirinde Lât, Uzzâ ve diğer putların dünya ve ahirette hiçbir yetkileri olmadığı yönündeki âyetler karşısında, müşriklerin hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmadıkları sadece şefaate edindikleri yönündeki cevaplarını hatırlatır. Müfessir bu

yükseliş süresini mi yoksa, azap süresi ya da kafirlerin hesap için bekleyiş süresini mi ifade ettiği yönündeki muhtelif görüşler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/638-640.

⁵⁶ el-Enbiyâ 21/26; es-Saffât 37/149-150. Konuyla ilgili bilgi için bk. Suayip Karataş, *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 309-315.

⁵⁷ er-Ra'd 13/11. "[Böyle biri sanıyor mu ki] kendisini önünden ve ardından izleyen (ve) onu Allah her ne ki takdir etmişse ona karşı koruyup gözeten refakatçileri vardır. Gerçek şu ki insanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden Allah onların durumunu değiştirmez ve Allah insanlara [kendi kötülüklerinin bir sonucu olarak] bir felaket tattıracağı zaman hiçbir şey bunun önünde duramaz: çünkü onların, kendilerini O'na karşı koruyabilecek kimseleri yoktur.]" Bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, 485. Esed'in âyete verdiği anlam müfessir Ebû Müslim el-İsfehânî (ö. 322/934) ile mutâbık görünmektedir. Bk. Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfehânî, *Tefsîru Ebi Müslim el-İsfehânî*, thk. Hudr Muhammed Nebhâ (b.y.: Dirâsetü Tahlîliye, ts.), 163. Bununla birlikte âyete geçen "muakkibât" (مُعَقِّبَاتٌ) müfessirlerce isabetli bir biçimde melekler olarak anlaşılmış, ancak yine de âyet, zihinlerde var olan şefaate eksikli melek inancının tashihiye yönelik değil de insana refâkat eden kaydedici meleklerle ve onların sağladığı korumaya yönelik olarak okunmuştur. Bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Keşîr b. Dav' b. Keşîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Kahire: Dârü'l-Gaddî'l-Cedîd, 2007), 2/472; Karataş, *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler*, 111-113.

⁵⁸ el-Kadr 97/4.

⁵⁹ Yaşar Düzenli'nin âyete ilişkin verdiği meâl ve meleklerin şefaati meselesi için bk. Düzenli, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate*, 177-180. Nüzûl ortamındaki şefaate anlayışına dair açıklama için bk. Elik - Coşkun, *Tevhit Mesajı*, 131.

hatırlatmanın hemen ardından “Göktekiler dahi şefaata hakkına sahip değillerken bunların şefaati nasıl söz konusu olabilir?” kabilinden bir anlama dikkat çeker.⁶⁰

Meleklerle dair bu tablonun peşi sıra insanda güven uyandıran ve bir anlamda var olan düzeninin devam edeceği vehmine kapılmasına neden olan yerin göğün parçalanışı gözler önüne serilir: (۷) يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ (۸) / “O gün, gök erimiş maden, dağlar da yün gibi olur.” Bu parçalanışın kuşatıcı bir ifadesi olarak gökyüzünün ve üzerindeki görkemli, sarsılmaz dağlarıyla yeryüzünün bütünlüğünü yitirip dağılmasına yönelik tasvirlerin ardından, insanın iç dünyasındaki bütünlüğünü ve güvenini temin eden tüm insanî ilişkilerdeki parçalanmışlık gelir: (۱۰) وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا (۱۱) وَيَصَاحِبُهُ وَأَخِيهِ (۱۲) وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ (۱۳) يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يُفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بَيْنِيهِ (۱۱) / “Hiçbir dost dostunu sormaz. Birbirlerine gösterildikleri sırada mücrim arzu eder ki oğullarını, eşini, kendisini gözetip barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunan her bir kişiyi fidye olarak verip kurtulsun.” Dünyada sevgi, yakınlık, koruyup kollama timsali olan her türlü ilişki, müşrik insan için fonksiyonunu yitirmiştir. Aile ve akrabalık bağlarının, kabile ilişkilerinin son derece güçlü olduğu nüzûl ortamı ile düşünüldüğünde âyetteki vurgu son derece dikkat çekicidir. Onlar, içinde buldukları koşulların, sahip oldukları evlatların, kabileleri içindeki saygın konumlarının verdiği kibirle, bir âhiret ve hesap olsa dahi, orada da öncelikli ve hatırı sayılır pozisyonlarının devam edeceğine inanmaktadırlar.

Yukarıda nüzûl ortamına dair açıklamalar bağlamında sûrenin otuz sekizinci ve otuz dokuzuncu âyetlerine ilişkin olarak onların bu inanışlarını nasıl dile getirdiklerine değinilmişti.⁶¹ Asabiyete ait bu bağların âhirette hiçbir işe yaramayacağı, velâyet, vesâyet ve kefâlet sisteminin işletilmeyeceği yönündeki anlatımlara hem Mekkî, hem de Medenî dönem boyunca devam edilmiştir.⁶² Özellikle Meâric Sûresi’ne yakın bir dönemde nâzil olan İnfîtâr Sûresi’nde âhiret sahnelerinden kısa kesitler eşliğinde, o gün hiç kimsenin bir diğerine yardımının dokunamayacağı vurguları ile Allah’ın din gününün yegâne hâkimi olduğu gerçeği tekrar dile getirilmiştir.⁶³ Medenî dönemde nâzil olan el-Bakara 2/254’te “Ey imana ermiş olanlar! Pazarlığın, dostluğun ve şefaatin geçerli olmayacağı bir Gün gelmeden önce size rızık olarak başışladığımız şeylerden (Bizim yolumuzda) harcayın. Ve bilin ki haki-

⁶⁰ Râzî’nin âyetin öncesi ile kurduğu münasebet bağlamında bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/255-256.

⁶¹ “Onlardan herkes naim cennetine sokulacağını mı umuyor? Asla, ne gezer! Gerçek şu ki biz onları da bilip durdukları o şeyden yarattık.”

⁶² el-Bakara 2/48, 123; Âl-i İmrân 3/91; el-Mâide 5/36; el-En’âm 6/70; Yûnus 10/54; er-Ra’d 13/18; ez-Zümer 39/47; el-Hadîd 57/15.

⁶³ Bilgi için bk. Serhan Osmañelebiođlu, “Kur’ânî Üslup Açısından İnfîtâr Sûresi”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 103-124.

kati inkâr edenler zalimlerin ta kendileridir."⁶⁴ ve yine Âl-i İmrân 3/116'da "*Hakikati inkara şartlanmış olanlara gelince; onları ne dünya malları ne de evlatları Allah'a karşı koruyabilir. İşte onlar içinde yaşayıp kalacakları ateşe mahkûm edilmiştir*"⁶⁵ ifadeleri ise Mekke'deki vurguların yeniden hatırlanması olarak görünmektedir.

Maddî ve mânevî planda gerçekleşen bu dağılıp çözülmenin dehşetine maruz kalınmasının sebebi, vahyin mesajına kulak tıkanmasıdır. Elli bin yıl olarak ifade edilen o uzun güne ilişkin vurgu, müşrikler için ne denli zorlayıcı olacağına dair bir dikkat çekıştır. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde bu sürenin mü'minler için bir farz namazı süresi kadar kısa olacağı ifade edilmiştir.⁶⁶ Mâtürîdî'nin de isabetle kaydettiği üzere, kıyamet gününden söz edilirken o günün dehşetine dair âyetlerde, hangi ifadelerin kullanılması uygunsa onlar zikredilmiştir ki⁶⁷ bu bağlamda "sonsuza kadar sürecek bir gün",⁶⁸ "bin sene",⁶⁹ "yıllarca"⁷⁰ gibi muhtelif ifadeler de kullanılmıştır.

Yaşanan azabın türü ve şiddetine dair tasvirlerin, müşrik insanın bensemel bütünlüğünün ortadan kaldırılmasına yönelik vurgular içermesi de dikkat çekicidir. Âyette geçen "şevâ", kollar ve bacaklar olarak anlamlandırılırsa,⁷¹ söz konusu ateş, "uzuvları bedenden ayıran" olarak nitelenmiş olur: (١٧) تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى / "Fakat ne mümkün! O cehennem, bedeninin tüm uzuvlarını söküp koparan alevli bir ateştir. (Hakka) sırtını dönüp gidene çağırın (bir ateş)." Tüm bu ibareler, müşrik insanın her yönüyle yaşayacağı parçalanmışlığı resmetmektedir. Bu parçalanmışlığın etkili anlatımlarından bir başkası, şirkin insana neler yaptığının bir tasviri olan Hac Sûresi 31. âyettir ki bu durumda insan hakikatin çok uzağına savrulabilmektedir.⁷²

Sûrede, dünyadayken Allah'a gereği gibi itaatten yüz çevirenlerin ateşe çağrılışı ve adeta cehennemden onlar karşısında dile gelişinin ardından⁷³ bu insanlar en bariz özellikleriyle ortaya konur: وَجَمَعَ فَأَوْعَى (١٨) إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَلْبٌ خَلْقٌ هَلُوعًا / Tasvirî ve değer yükleyici bir anlatımla gözler önüne serilen bu insan tipinin öncelikle en belirgin iki özel-

⁶⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, 74.

⁶⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, 112.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/638.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10/198.

⁶⁸ Kâf 50/34.

⁶⁹ es-Secde 32/5.

⁷⁰ en-Nebe' 78/23.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/643.

⁷² el-Hac 22/31. "...Çünkü bilin ki Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kimse, gökten savrulup düşen, kuşların didikleyip kapıştığı yahut rüzgârın uzak, ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer." bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, 676.

⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/289.

liğinden bahsedilebilir: Hz. Peygamber'in getirdiği vahye sırtını dönmek ve dünyaya olan düşkünlük. Sûrenin on sekizinci âyetinde mal biriktirici veya kanaatimizce daha kapsamlı bir ifade ile menfaatine uygun gördüğü her şeyi kendinde toplamak isteyen (وَجَمَعَ فَأَوْعَى) olarak ifade edilebilecek dünyaya düşkün bu insan, daha da detaylı olarak tasvir edilmiştir: Hırslı ve sabırsız (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ), menfaatine dokunan bir durumla karşılaştığında yaygara koparan (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا) ve herhangi bir kazanç elde ettiğinde ise cimrilik yapan (وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا). Âyette, bahsi geçen “el-insân” ile kastedilenin nüzûl ortamı çerçevesinde düşünüldüğünde müşrik insan olduğu anlaşılacaktır.⁷⁴ Nitekim Fussilet Sûresi'nin 49-51. âyetlerinde de müşrikler aynı özellikleriyle açıkça bir kez daha nitelenmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte, çok daha önceki bir tarihte nâzil olan ve insanoğlunun hem fücûr hem de takvâ üzere davranma potansiyeline dair açıklamalarla⁷⁶ birlikte düşünüldüğünde genel olarak insanın olaylar karşısında bu tarz tepkiler vermeye yatkın olduğu anlaşılır. Bu durumda her ne kadar sûrede bağlam itibarıyla müşriklerden bahsedilmiş olsa da genel olarak insanoğlunun hikâyesi göz ardı edilemez. Nitekim âyetlerin devamında istisna edilen bir grup insandan ve bunların özelliklerinden bahsedilmesiyle, insanoğlunun bu zaafının peşnesine düşmemesi için sahip olması gereken özelliklerin ortaya konulduğu görülür: **إِلَّا الْمُصَلِّينَ (۲۲) الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ (۲۳) وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ (۲۴) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (۲۵) وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۲۶) وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۲۷) إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (۲۸) وَالَّذِينَ هُمْ لِأُزْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ (۲۹) إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۳۰) فَمَنْ ابْتِغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (۳۱) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (۳۲) وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ (۳۳) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۳۴) أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ (۳۵)**

“Musallîler” (الْمُصَلِّينَ) olarak tanımlanan bu insanlar, ortam itibarıyla Hz. Peygamber'in da'vetine uyan mü'minlerdir. Kelimenin kökeni itibarıyla düşünülmesi gereken *salât* kavramı, ilk etapta ibadet-i mersûme olan namazı akla getirmişse de⁷⁷ namazı da bünyesinde barındıran kuşatıcı bir dindarlık ve tevhid üzere kulluk olarak anlamak nüzûl ortamı itibarıyla daha isabetli görünmektedir. Nitekim “musallî” tanımının bir açıklaması mahiyetinde gelen âyetler, salâta daim olmaktan bahseder ki tevhidten sapmaksızın sadece ve daima Allah'a kullukta bulunmak olarak düşünülmelidir. Müfessir Taberî, (ö. 310/922) el-Müddessir 74/43'teki **لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ**

⁷⁴ Taberî, *Câmi' u' l-beyân*, 18/289.

⁷⁵ Fussilet /49-50. “İnsan, (hayatın) güzel (şeyler)ini isteyip aramaktan asla bıkmaz: kötü bir olayla da karşılaşınca da endişeye kapılarak bütün ümitlerini kaybeder. Ama başına bir bela geldikten sonra kendisine rahmetimizden tattırsak, emin bir şekilde ‘bu zaten benim hakkımdır’ der ve devam eder, ‘Son saatın geleceğini de sanmıyorum: ama eğer [gelirse ve] ben Rabbime döndürülürsem, On naatın katında beni mutlak bir güzellik bekler...” bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, 980.

⁷⁶ eş-Şems 91/8.

⁷⁷ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Bekir Ferh el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed el-Berdunî - İbrâhîm Eттаfeyyîş (Kahire: Dârü'l Kütübü'l-Mısıriyye, 1964), 28/292.

ifadesindeki “musallî” ibaresini Nebî’ye ittibâ etmek, muvahhidlerden olmak⁷⁸ şeklinde anlamlandırmıştır. Bu durumda salât, her türlü ibadetin ruhunu kapsayacak kadar şümulü bir anlayışın ve duruşun sembolü kılınmış bir kavramdır.⁷⁹

Müslümanca bir duruş içinde olmak ve bunu “her daim” sürdürmek olarak da ifade edilebilecek salâtın, müşahhas ve davranışa dönüşmüş hallerinden olan “verme”, âyette ihtiyacını dile getiren veya getirmeyen herkeşe yönelik bir vazife olarak ifade edilir: وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ (٢٤) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (٢٥) / “Ve onlar, mallarında isteyen ve (istemeyip) mahrum kalanın belirli bir hakkı bulunanlardır.” Buradaki salât ve verme, nüzûl süreci itibariyle Mekki dönemde pek çok sûrede defalarca vurgulanır ki yukarıda bu konuya etraflıca değinildi. Süreç içinde şiârlaşan ve “salât ve zekât” birlikteliğine dönüşerek kalıplaşan bu ifadeler, nüzûlün ilk dönemlerinden itibaren mü’min zihni inşâ etmektedir. Çalışmamızın en başında ifade ettiğimiz üzere Mekke’de temelleri atılan ve nüzûl boyunca kavramlar üzerinden gerçekleştirilen bu zihin inşâsının ilk sıralarında yer alan *salât* ve *zekâtın*, vahyin belki de en temel iki anahtar kavramı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Mü’minler, bu iki kavramla âdeta daha fazla güce ve imkana sahip oldukları Medeni dönemde söz konusu edilen emir ve yasaklara hazırlanmışlardır. Nitekim zayıf düşmüşün zayıflığından istifade etmek olarak nitelenebilecek ribânın yasaklanması, borçluya kolaylık tanınması bunlar arasında sayılabilir.

Musallîn’in özellikleri arasında zikredilen (٢٦) وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ din gününü tasdik, “hesap gününe inanma ve o sorumlulukla yaşama” olarak isabetle kaydedilen bir duruşu ifade ederken,⁸⁰ âyetlerin devamında mü’minlerin, yapmaları gerekenleri yerine getirememiş olmanın endişesi içinde oluşundan bahsedilir. Çünkü onlar, karar merciinin Allah olduğuna, yapıp etmelerin ancak O’nun onayından geçmek ve O’nun nezdinde makbul olmakla kıymet arz edeceğine olan inançları nedeniyle ahiretteki karşılıkları hususunda emniyet içinde olamazlar: وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (٢٧) إِنَّ عَذَابَ (٢٨) رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ / “Onlar Rablerinin azabından korkarlar. Muhakkak ki Rablerinin azabından emin olunamaz.”

Yine bu mü’minler, aynı sorumluluk bilinciyle eşleri ve kendilerine ait olan cariyeleri dışında kalan hiç kimseyle ilişki kurmaz ve böylece iffetlerini korurlar. Emanete ve verdikleri sözlere riayet etmek, şahitliklerini doğru bir şekilde yerine getirmek yine bu mü’minlerin özelliklerindedir. Buradaki emanet, ahid ve şahitliğin ortam itibariyle, öncelikle mü’minlerin Hz. Peygamber’in davasını davaları edinip sahip çıkmaları ve böylece üstlendik-

⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/37.

⁷⁹ Güney, *Mü’min Şahsiyetinin İnşası Bağlamında Kur’an’da Dua*, 24.

⁸⁰ Elik - Coşkun, *Tevhit Mesajı*, 1262.

leri vazifeyi ifa etme konusunda gösterdikleri sadakatleri olarak anlaşılması yerindedir. Nitekim İbn Abbas'tan (ö. 68/687) gelen bir rivayette, buradaki şahitlik, Allah'ın birliğine ve kulu Muhammed'in O'nun elçisi olduğu yönünde bir şahitlik olarak ifade edilmiştir.⁸¹ Sosyal hayat içinde güvenilir bir insan portresi çizmek ise elbette bunun kaçınılmaz bir sonucudur. Ancak burada söz konusu edilen, Rabbe verilen sözün idrakinde olarak ve hakka şahitlikte bulunmak suretiyle muşahhaslaşan bir duruştur ki en başta zikredilen musallîn'den olmanın gereğidir. İffetli yaşamak, emanete ihanet etmemek, verdiği sözü tutmak, yalan yere şahitlikte bulunmamak gibi Medenî dönemin konusu olarak düşünülebilecek birçok hususa dikkat çeken âyetler, vahyin dünya görüşünün esasen Mekkî dönemde oluşturulduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle Medenî dönemin çok öncesinde bir mü'min tipolojisinin inşa edildiğini ihsâs ettirmektedir.

Musallîn olanların özelliklerinin peş peşe sıralandığı bütün bu ifadelerin ardından, yine salattan söz edilmiştir: وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۳۴) أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ (۳۵) / "Ve onlar salatlarını koruyanlardır. İşte onlardır cennetlerde ikram olunanlar." Buna göre, sonu cennet ikramlarıyla ödüllendirilmek olan tüm bu bilinç halinin ve buna uygun davranış biçiminin muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bir bakıma yirmi üçüncü âyette zikredilen salâtta "daim" olmanın bir başka ifadesi olarak düşünülebilecek bu duruş; üzerine titrenmesi gereken ve her koşulda korunmak durumunda olandır. Üstelik bir defa gerçekleştirmekle olup bitecek bir durum değildir. Nitekim hem nüzûl ortamı itibarıyla hem de genel anlamıyla insanoglu, sûre boyunca özellikleri ana hatlarıyla zikredilen bu kulluğu gerçekleştirme konusunda zâfiyete düşebilmektedir. Burada zikredilen ve mü'minleri tasvir eden âyet grubu, daha önce nâzil olmuş Mü'minûn Sûresi'nde⁸² de son derece benzer ifadelerle geçmektedir. Kur'ân'ın tevhid eksenli zihniyet inşâsını tadrîcen ve içinde bulunulan şartları da dikkate alarak gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, aynı anlamı dile getiren veya aynı konuyla irtibat kuran âyetlerin varlığı, vahyin bütünselliğinin bir başka göstergesi olarak düşünülmelidir.⁸³

Sûrenin otuz altı ve otuz yedinci âyetleri, Hz. Peygamber'e sağdan soldan koşup gelen kâfirlerden bahseder ki onun davasına karşı çıkmak için var güçlerini kullanan gürûhun tasviri olarak düşünülebilir: فَسَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ (۳۷) عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ (۳۷) / "O kafirlere ne oluyor ki boyunlarını uzatıp sağdan soldan sana koşuyorlar!" Burada bahsedilenlerin münafıklar olabileceği söylenmişse de⁸⁴ kanaatimizce burada kastedilen müşriklerdir. Etrafında dolaşıp onunla alay eden bu insanların "Muhammed'in dediği gibi

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/292.

⁸² el-Mü'minûn 23/1-11.

⁸³ Sevim Gelgeç, *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi* (Ankara: Fecr Yay., 2022), 299.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/646.

bunlar cennete girerse, biz daha önce gireriz.” demesi üzerine âyetin nâzil olduğuna dair rivayet de dikkate alındığında, otuz sekizinci âyetin mefhûmu muhalifinden müşriklerin sonlarının bilakis cennet değil cehennem olduğu vurgusu söz konusudur:⁸⁵ *أَيُّطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ* / *Onların her biri na'îm cennetine sokulacağını mı sanıyor?*

Otuz dokuzuncu âyetteki insanın yaratılışının özüne dair hatırlatmanın- *إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ* - ahiretin ve azabın gerçekliğine dikkat çekmek üzere zikredildiği ve bir anlamda ölüm sonrası dirilmeye dair istidlâlde bulunulacak kâfirleri yaratanın onları tekrar yaratmaya kâdir olduğuna dair bir vurgunun söz konusu olduğu görülür.⁸⁶ Yukarıda da zikredildiği üzere âyette, müşriklerin küçümseyici ve kendilerini mü'minlerden üstün gören tavırlarına karşılık, onların da kökeninin mü'minlerle aynı olduğu hatırlatılmakta, sanal kibirlerinin yersizliği gözler önüne serilmektedir.⁸⁷

Sûrenin dört âyetten oluşan son bölümü, “doğuların ve batıların Rabbi” ne yemin ile başlar ki doğular ve batıların zikriyle bütün arz kastedilmiş, Allah'ın yeryüzündeki egemenliği ve her şeyi evirip çeviren kudreti şahit gösterilmiştir. Bu kudret, âhiretteki Rabliğinin de bir göstergesidir. Âyet, âhret hayatının öncesinde daha dünyadayken Hz. Peygamber'den yüz çeviren bu kibirli insanları yeryüzündeki düzenlerini altüst etmek, hatta onları yeryüzünden silmekle tehdit eder: *فَلَا أَفْسَيْمُ رَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ (٤٠) عَلَى أَنْ (٤١) نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (٤١)* / *“Doğuların ve batıların Rabbine yemin olsun! Şüphesiz biz, onların yerine daha hayırlılarını getirmeye elbette kâdiriz ve Biz önüne geçilebileceklerden de değiliz.”* Âyette müşriklerin yerine getirileceği söylenen ve onlardan daha hayırlı olarak tanımlanan bu insanlar, mü'minlerdir. Bir anlamda, müşriklerce sonu olmayan ve engellenebilir olarak görülen Hz. Peygamber'in çağrısının, eninde sonunda muvaffak olacağı yönünde hem Hz. Peygamber'e hem de mü'minlere bir teşvik ve yürek lendirir.

Yukarıdaki âyet aynı zamanda, “doğuların ve Batıların Rabbi” nitelemesiyle, varoluşun yasalarını belirleyen yegâne gücün Allah olduğuna dikkat çekerken, toplumsal düzeyde işlemekte olan bir gerçeği de ihsas ettirmektedir: Asıl şirk düzeni tevhid karşısında varlık gösteremeyecektir ve yok olmaya mahkumdur. Bu bir bakıma nüzul süreci boyunca muhtelif anlatımlarla hatırlatılan, hak karşısında batılın zâil olacağı prensibinin bir başka ifadesidir. Nitekim, bir sonraki âyette, Hz. Peygamber'e müşrikleri kendi haline bırakması öğütlenir. Çünkü, onlar kendi gündemlerine dalmış oyalanıp dururken -ki bu gündem Hz. Peygamber'i ve getirdiği vahyi inkâr etmek, alaycı tavırlarda bulunmaktır- uzak buldukları hesap günü ile karşılaşacak-

⁸⁵ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/390.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/647.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/621.

lardır: (٤٢) / *“O halde bırak onları da tehdit edildikleri güne kavuşuncaya kadar dalıp oynasınlar.”*

Sûrenin son iki âyetinde, müşriklerin diriliş sahnesi canlandırılır: *يَوْمَ يُخْرَجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِضُونَ (٤٣) حَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذُنُوبًا ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (٤٤) / “O gün sanki akın akın dikili bir şeye gidiyorlarmış gibi gözleri yerde, zillete bürünmüş halde kabirlerinden çıkarlar. İşte o, tehdit edilip durdukları gün!”* Âyetin, onların hesap günü kabirlerinden aceleyle fırlayıp gidişleri ile dünyada koştura koştura putlara ulaşmak üzere yollara düşüşleri arasında kurduğu ilgi çok etkileyicidir. Âyetteki “nüsub”, dikili olan her şeyi temsilen, âdeta dünyadayken Allah’a şirk koştukları ve akın akın ibadet için gittikleri putları çağrıştırmaktadır.⁸⁸ Ancak bu defa, kendilerinden emin ve umut dolu olarak değil, haşyet dolu bakışlar içinde ve zillete bürünmüş bir haldedirler. Böylece sûrenin sonunda söz, mü’min-müşrik karşılaştırılması ekseninde ilerleyen akışın bir devamı mahiyetinde, müşriklerin cezalandırılması ile tamama ermiş olur.

SONUÇ

Kur’ân; dünya görüşünü bir süreç dahilinde inşâ etmiş, Mekke’de başladığı sözünü Medine’de tamama erdirmiştir. Bu bakımdan Mekkî-Medenî ilmi tefsir geleneğinde ayrı bir önemi haizdir. Özellikle sîret-nüzûl ilişkisini kurmada son derece önemli olan Mekkî-Medenî bilgisi, aynı zamanda Kur’ân’ın bütününe sirayet etmiş olan zihinsel inşânın dönemler arası yayılımını tespit için gereklidir. Buna göre özellikle temel ilkelerin inşası bağlamında Kur’ân’ın dünya görüşünün oluşturulduğu yer Mekke ve Mekkî dönemdir.

Vahyin en temel ilkesi olan tevhid başta olmak üzere onunla şekillenen her türlü tasavvurun kodu, Mekkî dönemde oluşturulmuştur. Bir başka ifadeyle Mekke, ilkelerin oluşturulmasında belirleyici ve yön verici bir pozisyondadır. Nitekim Mekkî âyetlerde Medine’ye hazırlayan vurgular görülürken Medenî âyetlerde Mekke’nin kurucu ilkelerine atıflar vardır.

Kur’ân’ın özgün dil ve üslûbunun bir yansıması olan dönemler arası bu irtibatın görülebileceği örneklerinden biri, Meâric Sûresi’dir. Mekke’de nâzil olan sûrenin ana konusu tevhiddir. Mü’min-müşrik tipolojilerinin karşılaştırılması üzerinden devam eden anlatım, tevhidden ahiret inancına oradan da şahsî sorumluluk ilkesine uzanır.

Sûrede Müslümanca duruşun temel özellikleri ortaya konulurken zayıf ve güçsüze vermek, iffetli yaşamak, emanete ihanet etmemek, verdiği sözü tutmak, yalan yere şahitlikte bulunmamak gibi hususlara dikkat çekilir. Böylece vahyin, Medenî dönemde zekât müessesesinin oluşturulması,

⁸⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23/624; Ebû'l-Kâsım Muḥammed b. Ömer b. Aḥmed ez-Zemaḥşerî Carullah, *el-Keşşâf’an ḥaḳâ’iki ğavâmizi’t-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1986), 4/614.

ribânın yasaklanması, borç-alacak hukukunun düzenlenmesi ve evlilik ile ilgili konuların ele alınmasından çok önce muhataplarına ilkesel düzeyde bir perspektif kazandırdığı görülür. Bu durum, Medenî âyetlerin özünün, hukuki uygulamaların ruhunun ve uygulamayı gerekli kılan temel nedenin Mekke’de aranması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Soner. *Kur'an'daki Haberler Neyin Habercisidir*. İstanbul: Kitâbî Yay., 2023.
- Âlûsî, Ebû's-S_enâ Şihâbuddîn Maḥmûd b. 'Abdillâh b. Maḥmûd el-Ḥuseynî. *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîr el-Kur'âni'l-azîm ve's-sebu'l-mes'ânî*. thk. 'Alî 'Abdubârî 'Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Âlûsî, Maḥmûd Şükrî el-Bağdavî. *Bulûḡu'l-ereb fî marifeti ahvâli'l-Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. 2. Basım. 3 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l Kur'an*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yay., 2017.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 3 Cilt. İstanbul: Risale Yay., 2005.
- Derveze, Muhammed İzzet b. 'Abdilhâdî. *et-Tefsîru'l-ḥadis*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963.
- Düzenli, Yaşar. Merkez Çevre İlişkisi Açısından Kur'an-ı Kerim. İstanbul: Araştırma ve Kültür Vakfı Yay., 2007.
- Düzenli, Yaşar. *Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaât*. İstanbul: Pınar Yay., 2006.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Hayyân el-Endelûsî. *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhîṭ*. thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı*. 3. Basım. İstanbul: İFAV Yay., 2016.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yay., 1997.
- Fidan, Ayşenur. *Kur'an Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü*. 2. Basım. İstanbul: Kitâbî Yay., 2023.
- Fidan, Ayşenur. "Kur'an'da Geleceğe Dair Gaybî Haberler: el-İsra 17/79, er-Rûm 30/1-5 ve el-Fetih 48/27. Ayetleri". *Bilimname* 2019/38 (2019), 837-862.
- Fidan, Ayşenur. "Müstakil Mekkî-Medenî Eserleri ve Müellifleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 690-715.
- Gelgeç, Sevim. *Bir Mübeyyin Olarak Kur'an ve Hz. Peygamber*. Ankara: Fecr Yay., 2022.
- Gelgeç, Sevim. *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Meselesi*. Ankara: Fecr Yay., 2022.
- Güney, Derya. *Mü'min Şahsiyetin İnşası Bağlamında Kur'an'da Dua*. Ankara: Fecr Yay., 2020.
- İbn 'Âşûr. Muhammed et-Ṭâhir b. Muhammed b. et-Ṭâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dârü'l- Tûnîsiyye, 1984.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî. *et-Ticân fî mülûki Ḥimyer*. San'a: Merkezi'd-Dirâsâti ve'l-Ebhâssi'l-Yemeniyye, 1928.
- İbn Kes'îr, Ebû'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kes'îr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ġaddî'l-Cedîd, 2007.
- İsfehânî, Ebû Müslim Muhammed b. Baḥr. *Tefsîru Ebi Müslim el-İsfehânî*. thk. Hudr Muhammed Nebhâ. b.y.: Dirâsetü Tahlîfiyye, ts.
- Karataş, Şuayip. *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler*. 2. Basım. İstanbul: İFAV Yay., 2023.

- Kotan, Şevket. "Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı". *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*. ed. M. Mahfuz Söylemez vd. 167-182. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.
- Ḳurṭubî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Bekir Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed el-Berdunî - İbrâhim Eттаfeyyîs. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l Kütübü'l-Misriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. *Tefsîru'l-Mâtürîdî*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebü'l-Ḥasen el-Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Turâs, 2002.
- Osmançelebîoğlu, Serhan. "Kur'ânî Üslup Açısından İnitâr Sûresi". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 103-124.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥruddîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥüseyn. *Mefâtiḥu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs i'l-Arabî, 1999.
- Robinson, Neal. *Kur'an'ı Keşfetmek*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: KURAMER Yay., 2018.
- Söylemez, M. Mahfuz. "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı". *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*. ed. M. Mahfuz Söylemez vd. 9-49. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016.
- Süyûtî. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Ḥuḍayrî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvût. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şâṭibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Gırnâṭî. *el-Muvâfaḳât fi usûli's-şerî'a*. thk. 'Abdullah Dıraz. 4 Cilt. Kahire: el-Matbuatü'r-Rahmâniyye, ts.
- Şulul. Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. 5. Basım. İstanbul: İnsan Yay., 2014.
- Ṭaberî, Ebû Cafer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi u' l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Ṭabersî, Ebû 'Alî Emînü'l-İslâmî ebî 'Alî el-Fazl b. el-Ḥasen. *Tefsîru mecma u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Murteza, 2006.
- Vâhidî, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî. *el-Vasîṭ fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdî'l-Mevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avved - Aḥmed Muḥammed Şayra (Şayyara) - Aḥmed 'Abdü'l-ğani el-Cemel - 'Abdu'r-raḥmân 'Uveys. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, 1992.
- Zemaḥşerî, Ebü'l Kâsım Muḥammed b. Ömer b. Aḥmed Carullah. *el-Keşşâf an ḥaḳâ'ıḳı gavâmîzi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1986.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Derya Güney.

 Çıkar Çatışması / Conflict of Interests: Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder(ler). / The authors declare that they have no competing interests.